

## ІМПЛІЦИТНА ПСИХОЛОГІЯ ЯК НАУКОВИЙ НАПРЯМ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

### IMPLICIT PSYCHOLOGY AS A SCIENTIFIC FIELD OF PSYCHOLOGICAL RESEARCH

Статтю присвячено бібліографічному огляду досліджень імпліцитних процесів у зарубіжній психології. Наведено спроби розкрити сутність імпліцитних процесів через концепцію розподілу знання на раціональне та інтуїтивне, явне та неявне, що бере свій початок із давніх-давен. Так, у філософії концепцію поділу знання на явне та неявне наприкінці 50-х років XX ст. запропонував М. Полані. Охарактеризовано широке коло досліджень імпліцитних когнітивних процесів, а саме: пам'ять, навчання, сприйняття, мислення, емоції. Точною відліку академічних досліджень несвідомих (імпліцитних) процесів можна вважати другу половину XIX ст. Саме моді Г. Гельмгольц висунув ідею про те, що усвідомлене сприйняття засноване на неусвідомлюваних умовиводах. Перша чітка згадка про феномен імпліцитної пам'яті була зроблена Р. Декартом у 1649 р. у роботі «Пристрасті душі». У 1704 р. Г.В. Лейбніц розробив систематичну доктрину, яка допускала та посилювала на імпліцитну пам'ять. Систематично обговорював феномен неявної пам'яті Мен де Біран. Одним із перших дослідників, хто зафіксував явища імпліцитної пам'яті в неврологічних випадках амнезії та описав їхні теоретичні наслідки, був С.С. Корсаков. Особливого впливу набуло спостереження Е. Клапареда. Провідні спостереження щодо імпліцитної пам'яті були отримані наприкінці 1880-х та на початку 1890-х років П. Жане та З. Фрейдом, частково у співпраці з австрійським лікарем Й. Броером. У сучасній психології дослідження імпліцитних процесів набули свого відродження у відмінностях між експліцитною та імпліцитною пам'яттю, висвітлених у статті П. Графа та Д. Шектера. Дж. Кілстром зазначав, що імпліцитні процеси в ранніх моделях переробки інформації вивчалися переважно на матеріалі короткочасної (оперативної) пам'яті. Імпліцитне навчання було продемонстровано у роботі А. Ребера. Поняття неявного мислення проілюстровано на прикладі дослідження Бауерса. Питання щодо існування імпліцитних емоцій розкрито у роботах Г.В. Токаревої, Л.Я. Дорфман, Р. Зайонц, Е. Грінвальд, М. Банаджи та П. Ленга. Окрім того, у статті розглянуто питання інтерпретації термінів «імпліцитність» та «експліцитність» у психологічному розумінні.

**Ключові слова:** імпліцитність, експліцитність, імпліцитна психологія, імпліцитна революція, імпліцитна пам'ять, імпліцитне

навчання, імпліцитне сприйняття, імпліцитне мислення, імпліцитні емоції.

The article is devoted to a bibliographic review of research on implicit processes in foreign psychology. It attempts to reveal the essence of implicit processes through the concept of knowledge division into rational and intuitive, explicit and implicit, which dates back to ancient times. Thus, in philosophy, the concept of dividing knowledge into explicit and implicit was proposed by M. Polanyi in the late 1950s. A wide range of studies on implicit cognitive processes, namely memory, learning, perception, thinking, and emotions, were characterised. The second half of the XIX century can be considered the starting point of academic research of unconscious (implicit) processes. It was then that H. Helmholtz put forward the idea that conscious perception is based on unconscious inferences. The first clear reference to the phenomenon of implicit memory was made by R. Descartes in 1649 in his work "The Passion of the Soul". In 1704, G. W. Leibniz developed a systematic doctrine which allowed and referred to implicit memory. Maine de Biran systematically discussed the phenomenon of implicit memory. One of the first researchers to record the phenomena of implicit memory in neurological cases of amnesia and to describe their theoretical implications was S. S. Korsakov. The observation of E. Claparede was particularly influential. Leading observations on implicit memory were made in the late 1880s and early 1890s by P. Janet and S. Freud, partly in collaboration with the Austrian physician J. Breuer. In modern psychology, research into implicit processes received a revival in the distinction between explicit and implicit memory, highlighted in an article by P. Graf and D. Schacter. J. Kihlstrom pointed out that implicit processes in early models of information processing were studied mainly on the material of short-term (operative) memory. Implicit learning was demonstrated in the work of A. Reber. The concept of implicit reasoning is illustrated in a study by K. Bowers. The issue of the existence of implicit emotions was revealed in the works of G. V. Tokareva, L. J. Dorfman, R. Zajonc, E. Greenwald, M. Banaji and P. Lang. In addition, the article considers the issues of interpretation of the terms implicit and explicit in the psychological understanding.

**Key words:** implicitness, explicitness, implicit psychology, implicit revolution, implicit memory, implicit learning, implicit perception, implicit thinking, implicit emotions.

УДК 159.9  
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.48.8>

**Величко Р.В.**  
аспірантка кафедри загальної та соціальної психології  
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

**Салюк М.А.**  
к.психол.н.,  
доцентка кафедри загальної та соціальної психології  
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

**Постановка проблеми.** Чи завжди людина визначає себе та усвідомлює детермінованість своєї поведінки у кожную хвилину повсякденного життя? Відповідь на це питання є своєрідним предметом досліджень конкретної галузі неявних (імпліцитних) знань. Неявні знання можуть мати світоглядний характер, уміщуючи у себе уявлення про світ і людину, проявляючись у її

життєдіяльності, спілкуванні, пізнанні, а також у фізичних діях. Це такі знання, які забезпечують фундамент для подальшої пізнавальної діяльності. Проблема імпліцитної психології вже давно є одним із привабливих предметів для багатьох психологічних досліджень. Як відомо, поруч із поняттями «імпліцитність» та «експліцитність» завжди розглядаються

поняття «імпліцитний» та «експліцитний». Дані терміни сьогодні дуже докладно вивчаються та широко використовуються у психологічних дослідженнях. Тому ґрунтовної уваги вимагає тлумачення зазначених термінів із психологічного погляду.

Таким чином, **метою** статті є теоретична конкретизація сутності та функціональної ролі імпліцитних процесів, здійснена як лаконічний і стислий огляд їх досліджень у зарубіжній психології XIX–XXI ст.

**Методи дослідження.** Для досягнення мети у роботі використовували теоретичні методи: аналізу наукових джерел, узагальнення, порівняння та систематизації наукових даних.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Визначення понять «імпліцитність», «експліцитність» «імпліцитний», «експліцитний» стало сьогодні предметом багатьох наук, однак доречно розглянути їх тлумачення з психологічного погляду.

Досить широку інтерпретацію надає Оксфордський тлумачний словник із психології. Термін «експліцитний» у загальному сенсі трактується як характеристика того, що піддається прямому та ясному визначенню. Своєю чергою, термін «імпліцитний» сприймається як неявний, як щось недоступне безпосередньому спостереженню; несвідомий, прихований, не виражений процес, що протікає значною мірою без усвідомлення його індивідом [19].

Словник Американської психологічної асоціації термін «імпліцитний» визначає у кількох сенсах. Перше значення – стійка і загальна оцінна реакція, яку людина майже не усвідомлює чи усвідомлює не в повному обсязі. Друге значення визначається як будь-яке знання чи обробка інформації, про яку людина не має ясного уявлення. Натомість термін «експліцитний» характеризується як відносно стійка та загальна оцінна реакція, про яку людина свідомо знає [20].

Вужче пояснює терміни словник за редакцією британського науковця і професора психології Е.М. Колман, звертаючи увагу лише на поняття імпліцитної теорії (неявної теорії), що характеризується як певний набір припущень, які людина часто робить несвідомо, та на поняття експліцитної пам'яті, яка проявляється, коли виконання завдання потребує свідомого згадування раніше засвоєної інформації [7].

Лінгвістичний словник Д.Е. Розенталя вказує на французьке походження термінів, інтерпретуючи їх так: імпліцитний розуміється як невиражений, нерозгорнутий та такий, що міститься приховано; експліцитний трактується тут як виражений, відкритий.

Декілька тлумачень поняття «імпліцитний» пропонує Український психологічний словник

за редакцією В.І. Войтка. «Імпліцитний» – від латинського слова *implicito* – сплітаю. Перший зміст визначається як неявний, схований, такий, що (на відміну від експліцитного) може бути виявлений тільки через свої зв'язки з іншими об'єктами чи процесами. Друге значення терміна трактується у контексті мисленнєвого завдання, у якому інформація про невідомі об'єкти є значною мірою імпліцитною. Своєю чергою, «експліцитний» (від латинського слова *explicitus* – розгорнутий) визначається як явний, чіткий, розгорнутий, доступний зовнішньому спостереженню [1].

Таким чином, аналізуючи дефініції, запропоновані різноманітними словниками, доречно підкреслити ту особливість, що привертає увагу всіх дослідників. Із усіх вище розглянутих тлумачень можна виділити загальну рису, характерну для даного поняття, – «виражений неявно, приховано, несвідомо».

Ураховуючи загальне лексичне значення терміна, яке пропонують словники, багато науковців у своїх дослідженнях оперували різноманітними визначеннями даних понять, вкладаючи в них більш глибокий зміст.

Свій початок проблема імпліцитного знання бере у поділі знання на раціональне та інтуїтивне. Подібний розподіл існував ще за давніх часів, але й дотепер він не втрачає свого актуального значення. Тривалий час у західній культурі істинним і справжнім уважалося раціональне знання. Проте останнім часом певний інтерес викликає також інтуїтивне знання.

Концепцію поділу знання на явне та неявне наприкінці 50-х років ХХ ст. запропонував британський філософ та математик Майкл Полані, який, насамперед, вирізняв об'єктивне та суб'єктивне знання. На думку вченого, об'єктивні знання існують незалежно від людської свідомості та представлені у вигляді текстів, схем, таблиць. Суб'єктивні знання М. Полані розглядав як особистісні, які й розділялися вченим на явне та неявне знання. Явне знання виражається за рахунок мовних засобів, є вербалізованим та існує у вигляді тексту, наукових гіпотез, різних теорій, теоретичних моделей, експериментальних законів тощо. Своєю чергою, неявне знання не є логічно оформленим та вербально вираженим. Натомість воно є формою існування прихованих, нераціоналізованих уявлень про навколишній світ і становить особливий етап у розвитку свідомості. Неявне знання можна назвати периферійним. Воно особливим чином проявляється, наприклад, у практичній діяльності та передається шляхом особистих контактів, як правило, унаслідок навчання. За словами М. Полані, ми живемо у цьому знанні, «як живемо у власному тілі» [2].

Що ж стосується психологічної галузі знань, то точкою відліку академічних досліджень

несвідомих (імпліцитних) процесів можна вважати другу половину XIX ст. Саме тоді німецький фізик, фізіолог та психолог Г. Гельмгольц, досліджуючи проблеми сприйняття, висунув ідею про те, що усвідомлене сприйняття засноване на неусвідомлюваних умовиводах. Сприйняттями вчений називав чуттєві уявлення щодо існування, форми і положення зовнішніх об'єктів. За Г. Гельмгольцом сприйняття з'являється внаслідок неусвідомлюваної психічної діяльності і за своєю формою – умовивід. За своєю суттю неусвідомлювані умовиводи – не довільні акти, оскільки ми не можемо впливати на їх результат – образ сприймання, тому Г. Гельмгольц, стверджуючи про їх мимовільний характер, підкреслював їх недоступність [12].

Перші емпіричні відомості використання поняття «імпліцитний» були отримані на матеріалі дослідження пам'яті.

Перша чітка згадка про феномен імпліцитної пам'яті була зроблена французьким філософом Р. Декартом у 1649 р. у роботі «Пристрасті душі» [17], у якій він помітив, що лякаючий, або аверсивний, дитячий досвід може залишитися зображенням в її (дитини) мозку до кінця життя без будь-яких спогадів про нього після цього [11]. Проте Декарт не став докладно зупинятися на філософських наслідках цього явища.

У 1704 р. німецький філософ Г.В. Лейбніц розробив систематичну доктрину, яка допускала та посилювалася на імпліцитну пам'ять. Дослідник наголошував на важливості «невідчутних» або «несвідомих» сприймань: ідей, про які ми свідомо не усвідомлюємо, але які мають вплив на поведінку. Учений прямо визнавав, що у людей можуть «залишатися» наслідки колишніх вражень без пам'яті про них, а також стверджував, що «...часто ми маємо незвичайну здатність уявляти собі певні речі, тому що ми раніше уявляли їх, не пам'ятаючи їх» [16].

Першим філософом після Лейбніца, який систематично обговорював феномен неявної пам'яті, був французький філософ Мен де Біран. Хоча сьогодні він практично нечуваний, він опублікував у 1804 р. важливий трактат під назвою «Вплив звичок на мислення» (*Influence de l'habitude sur la faculté de penser*). Так само як інші дослідники, Мен де Біран уважав, що аналіз звичок має центральне значення для розуміння людського мислення та поведінки. Однак на відміну від інших ученому вдалося прояснити особливість, яка раніше не обговорювалася у філософському чи науковому аналізі: після достатньої кількості повторень та тренувань звичка зрештою може бути виконана автоматично і несвідомо, без усвідомлення самої дії або попередніх епізодів, у яких вона була засвоєна [3].

Певно, одним із перших дослідників, хто зафіксував явища імпліцитної пам'яті в неврологічних випадках амнезії та описав їхні теоретичні наслідки, був С.С. Корсаков. В одній зі своїх класичних робіт, що описують амнестичний синдром, який тепер носить його ім'я, Корсаков зауважив, що «хоча пацієнт не усвідомлював, що він зберіг сліди вражень, які він отримав, ці сліди, мабуть, існували і впливали так чи інакше на хід ідей, принаймні у несвідомій інтелектуальній діяльності». Корсаков стверджував, що у амнестичних пацієнтів зберігаються «слабкі» сліди пам'яті, які могли впливати на поведінку несвідомо, але не були достатньо «сильними», щоб увійти у свідому пам'ять [15].

Надзвичайно продуктивний напрям досліджень пам'яті розгорнувся з роботи, яка починалася сукупними клінічними спостереженнями за збереженням здатності до запам'ятовування у пацієнтів, що страждають на повну амнезію. Протягом майже 20 років після досліджень С.С. Корсакова особливого впливу набуло спостереження швейцарського лікаря-невролога, психолога Е. Клапареда, який повідомив про здатність до запам'ятовування літньої жінки із синдромом Корсакова. Під час одного зі щоденних відвідувань Клапареда своєї пацієнтки, яка не пам'ятала жодного з його попередніх візитів, лікар здивувався тим, що вколов її булавою, коли потягнувся потиснути їй руку. Наступного дня, коли він знову простягнув руку, щоб привітати її, хвора швидко відсмикнула руку. Коли ж Клапаред запитав її, чому вона відсторонилася, пацієнтка не змогла зіставити це з поведінкою лікаря попереднього дня. Учений описав відсмикування руки своєю пацієнткою як індикатор спогаду, який був відокремлений від її свідомого, психологічного «Я» [5].

Провідні спостереження щодо імпліцитної пам'яті були отримані наприкінці 1880-х та на початку 1890-х років французьким психологом, психіатром та неврологом П'єром Жане та австрійським психологом, психоаналітиком, психіатром та неврологом Зигмундом Фройдом, частково у співпраці з австрійським лікарем Йозефом Броєром. Як для П. Жане, так і для З. Фрейда критичні явища спостерігалися у пацієнтів, страждаючих на істеричну амнезію, в результаті емоційної травми. Хоча ці пацієнти не могли явно згадати травмуючі події, їхні спогади про них виражалися побічно (імпліцитно) у різний спосіб.

П. Жане описав випадок, коли жінка впала в амнезію після того, як чоловік, що раптово з'явився біля дверей, помилково повідомив їй про смерть коханого. Незважаючи на те що згодом вона не могла свідомо згадати цей інцидент, вона «завмирала від жаху» щоразу, коли проходила повз двері, до яких увійшов чоловік.

Після опису інших численних випадків неявної імпліцитної пам'яті істеричних пацієнтів Жане дійшов висновку, що істерична амнезія складається з двох ключових чинників: «1) нездатність суб'єкта викликати спогади свідомо та добровільно і 2) автоматична, примусова і невчасна активація цих спогадів». Він припустив, що істерія пояснюється патологічним процесом дисоціації, який порушує здатність синтезувати спогади в «особисту свідомість» [13].

Спостереження З. Фрейда за істерією були схожі з поглядами П. Жане, оскільки він також підкреслював, що травматичні спогади, недоступні для свідомості, несвідомо виражаються пацієнтом як істеричні симптоми [9].

Американський психіатр М. Прінс чітко визначив важливість неявної пам'яті для нормальної когнітивної функції. У книзі «Несвідоме» (The Unconscious: The Fundamentals of Human Personality, Normal and Abnormal) учений зібрав воедино численні спостереження неявної пам'яті з досліджень про істеричних пацієнтів, гіпноз, сновидіння. Прінс зазначав, що «свідомий досвід, який вийшов зі свідомості, може повторитися як у вигляді свідомої пам'яті, так і підсвідомо, нижче порога усвідомлення» [18].

Загальною відомою, що вершиною вчення про несвідоме вважався психоаналіз З. Фрейда, вихідне положення якого вказувало на зумовленість свідомого ментального життя людини її підсвідомим конфліктом, що впливає значною мірою з примітивних сексуальних та агресивних імпульсів. Відправною точкою історії імпліцитних психодіагностичних методів можна вважати метод вільних асоціацій З. Фрейда, а першим лабораторним методом, що значною мірою випередив сучасні, був асоціативний експеримент К.Г. Юнга.

Однак для західної когнітивної та соціальної психології характерним був тісний взаємозв'язок між теорією та методом, зумовлений дотриманням вимог суворої операціоналізованості всіх понять, що вживаються вченими, саме тому впродовж більшої частини ХХ ст. поняття несвідомого було фактично табуованим в академічних психологічних публікаціях. Імовірно, саме цими вимогами пояснюється те, що терміни «несвідомий», «ненавмисний», «імпліцитний», «неусвідомлюваний» своє розповсюдження в західній емпірично-орієнтованій науці отримали лише в кінці ХХ ст., тобто майже на 100 років пізніше, ніж у психоаналізі та клінічній психології.

Ситуація набула цілком нового вигляду саме завдяки «імпліцитній революції», що відбулася в когнітивній психології у 80-х роках ХХ ст. І впродовж 20 років після неї у наукових роботах когнітивних психологів усе частіше почали зустрічатися терміни «несвідоме пізнання», «імпліцитне навчання», «імплі-

цитне сприйняття», «адаптивне несвідоме», а також з'являлися відомості щодо можливості «неусвідомлюваної переробки інформації» та детермінації поведінки. Зокрема, були відкриті імпліцитні психологічні процеси, що виникають та існують за межами свідомості.

Безперечно, ідея про те, що несвідомими можуть бути не тільки психологічні змісти, а й процеси, що оперують ними, зазвичай асоціюється з психоаналітичною теорією. Але, як зазначає Г.Ф. Елленбергер, ідеї про несвідомі сприйняття та спогади мають історію, яка пішла далеко в минуле після досліджень Й. Броєра та З. Фрейда, які вивчали істерію.

У сучасній психології дослідження імпліцитних процесів набули свого відродження у відмінностях між експліцитною та імпліцитною пам'яттю, висвітлених у статті американських психологів Пітера Графа та Деніела Шектера під назвою «Імпліцитна та експліцитна пам'ять на нові асоціації у нормальних та амнезійних досліджуваних». У науковій публікації пропонувався такий опис: «Імпліцитна пам'ять проявляється, коли виконання завдання полегшується за відсутності свідомого спогаду; експліцитна пам'ять виявляється, коли виконання завдання вимагає свідомого згадування попереднього досвіду» [10].

У наступній оглядовій статті Д. Шектера концепція імпліцитної пам'яті набула міцного затвердження, яку вчений визначив, поєднавши експліцитне-імпліцитне зі свідомим/несвідомим. Шектер написав: «Пам'ять про нещодавню подію може бути виражена експліцитно, як свідомий спогад, або імпліцитно, як полегшене виконання тесту без свідомого спогаду».

Американський когнітивний соціальний психолог Дж. Кілстром разом зі співавторами зазначав, що імпліцитні процеси в ранніх моделях переробки інформації вивчалися переважно на матеріалі короткочасної (оперативної) пам'яті. У відомій науковій праці «Емоційне несвідоме» (The Emotional Unconscious), зумовленій періодом розквіту сучасної когнітивної науки, дослідниками виділяються чотири стадії концептуалізації психологічного несвідомого: перша стадія позначена як «кошик для паперів» (wastebasket); друга – «скринька з папками» (file cabinet); більш діяльна роль несвідомого проявляється у понятті преаттентивної обробки (preattentive processing) – третій стадії; четверта стадія пов'язана з ще більш активною роллю несвідомого, що відображається в концепціях автоматизму (automaticity). Його ідеї давали змогу припустити, що несвідомі процеси можуть відігравати певну роль у пізнанні, зокрема у когнітивних процесах, проте, згідно з ними, роль несвідомого локалізувалася лише в межах ментальних (психічних) процесів, а вони, своєю чергою, оперують з усвідомлюваним змістом.

Саме Дж. Кілстром сформулював ідею позначення всіх неусвідомлюваних процесів переробки інформації терміном «імпліцитні». А лише 1992 р. американський соціальний психолог Е.Г. Грінвальд запровадив термін «несвідомий» (unconscious) в офіційний словник американської когнітивної психології [8].

Окрім того, Дж. Кілстром звернув увагу на те, що імпліцитні та експліцитні відмінності були поширені й на інші сфери пізнання. Учений підкреслював наявність емпіричних даних, що свідчать про існування великої сфери імпліцитних процесів: імпліцитне сприйняття, імпліцитне навчання, імпліцитне мислення, імпліцитні умови застосування правил мови.

Можливо, найбільш відомим із цих напрямів (і таким, що фактично передував відмінностям явної та неявної пам'яті) є явище неявного навчання, або придбання нових моделей поведінки за відсутності усвідомлення самих моделей, тобто без усвідомлення самих патернів. Імпліцитне навчання було продемонстровано у роботі американського когнітивного психолога А. Ребера. У його експериментах використовувалися методи навчання штучним графікам: досліджувані запам'ятовували рядки букв, які виглядали випадковими, але насправді були згенеровані згідно з набором правил. Після етапу навчання випробувані могли визначити, чи є нові рядки «граматичними» (тобто відповідними до правил) чи «неграматичними» (тобто тими, що порушують правила). При цьому досліджувані не могли назвати правила, якими вони керувалися під час вибору відповіді [20].

Деяко пізніше тлумачення відмінностей у дихотомії явного і неявного було проілюстровано в межах такого когнітивного процесу, як сприйняття. За аналогією з імпліцитною пам'яттю ми можемо визначити імпліцитне сприйняття у термінах впливу поточної події (або події нещодавнього минулого) на продуктивність за відсутності свідомого сприйняття цієї події. Неявне сприйняття являє собою те, що відомо як підсвідоме сприйняття, обробка в передсвідомості або обробка без виявлення, що ілюструється ефектами праймінгу, які включають слабкі, короткі або замасковані презентації стимулів [3].

Із плином часу, після дослідження пам'яті, навчання та сприйняття до каталогу неявного пізнання природним чином потрапляє мислення. Хоча У. Джеймс характеризував несвідоме мислення у суперечливих термінах, доказів існування неявного мислення стає дедалі більше. Вкотре за аналогією з імпліцитною пам'яттю можна сказати, що імпліцитне мислення відбувається тоді, коли думка (наприклад, правильне вирішення проблеми) впливає на досвід, думки чи дії за відсутності усвідомлення самої думки. Імпліцитні міркування можуть складатися з ідей, переконань чи

образів – будь-якого когнітивного змісту, який не є перцепцією (уявленням про поточні події), ні пам'яттю (уявленням про минулі події); вони виявляються тісно пов'язаними з досвідом інтуїції та осяяння, які являють собою відмінні риси творчого вирішення проблем [14].

Поняття неявного мислення можна проілюструвати на прикладі дослідження Баурера та його колег, які показали, як правильне вирішення складної проблеми може впливати на поведінку під час вибору, навіть якщо досліджуваний нічого не усвідомлює. Дослідження науковців включало адаптацію тесту віддалених асоціацій. Таким чином, Баурер: 1) виявив, що випробувані могли розрізняти зв'язкові та незв'язні трійки на рівні вище випадкового, навіть коли вони не могли назвати мету; 2) припустив, що вибір випробуваних відображає обробку інформації за межами феноменальної свідомості – щось на кшталт накопичення активації, яка поширюється від вузлів семантичної пам'яті [4].

Отже, подібні результати сходяться на припущенні, що думки у формі ідей, образів, упреджень тощо можуть спрямовувати поведінку, навіть коли ми цього не усвідомлюємо.

Питання про те, чи можуть люди усвідомлювати власні емоційні стани, здається, містить внутрішню суперечність, адже емоції повинні відчуватися, а відчуття, за своїм звичайним тлумаченням, є досвідом свідомим [6]. Відповідь залежить від того, як ми визначаємо емоцію. Якщо емоція визначається як свідомий стан почуття, то позитивна відповідь на це питання неможлива. Але якщо ми визначаємо емоцію по-іншому, то питання є принаймні відкритим для емпіричних доказів.

Постановці питання про існування імпліцитних емоцій як самостійної категорії зарубіжної академічної психології передують проблема взаємної залежності – незалежності когнітивних та емоційних процесів. Як зазначають науковці Г.В. Токарева та Л.Я. Дорфман, якщо виходити з того, що емоція являє собою специфічний різновид когнітивних оцінок, то емоційні процеси потрібно включити до класу імпліцитних когнітивних процесів. Якщо спиратися на підхід, запропонований американським психологом Р. Зайонц, заснований на визнанні незалежності емоцій від когніції, яка пояснюється тим, що емоції функціонують в іншому режимі, то слід визнати той факт, що емоції мають «не-інформаційне» походження. Отже, теорія емоцій Р. Зайонц є вісцеральною та еферентною, у якій за визначенням вважається, що емоції мають підсвідомий характер.

Народження досліджень імпліцитних емоцій у межах когнітивної психології має кілька передумов. Однією з них є уявлення про імпліцитні компоненти аттитюдів, вивчення яких на стику психології особистості та соціальної психології здійснили соціальний психолог

Е. Грінвальд та американська дослідниця М. Банаджи [32]. Емоції є не лише ядром соціальних аттитюдів, вони також виражають знак схильності до людей, груп, організацій за параметрами, що мають афективні смислові відтінки: «прийняття – неприйняття», «подобається – не подобається», «позитивне – негативне ставлення» тощо. При цьому пропонується розрізняти в імпліцитних емоціях два різні аспекти. З одного боку, люди можуть не усвідомлювати змісту власних сприйнятих, пам'яті, мислення, що викликають ті чи інші емоції. З іншого боку, люди можуть усвідомлювати те, що вони сприймають, запам'ятовують, мислять, але з усвідомлюванням емоцій, викликаних цими когніціями. У цьому разі поведінкові та фізіологічні зміни є імпліцитним вираженням емоцій.

Методологічно на користь існування імпліцитних емоцій свідчить і полісистемна теорія емоцій американського дослідника П. Ленга, згідно з якою структура емоцій складається з кількох компонентів: вербально-когнітивного, поведінкового та фізіологічного. Цілком суттєво, що П. Ленг розглядає ці компоненти як відносно незалежні, але взаємодіючі системи. Переживання (і усвідомлення) емоцій та емоційна (фізіологічна) активація мають деякі ступені свободи щодо особливостей їх функціонування незалежно один від одного.

**Висновки.** Таким чином, виходячи з вищезазначеного, однією з найперших ознак когнітивної революції у психології доцільно вважати відродження інтересу до свідомості. Значною мірою когнітивна психологія, що виникла одразу після Другої світової війни на зміну функціональному біхевіоризму, підкреслювала значимість усвідомлення, первинної пам'яті, уваги та образного мислення. Із наближенням до XXI ст. дослідження в межах означеної галузі науки почали висвітлювати результати про несвідоме психічне життя і поняття психологічного несвідомого, а саме ідеї про те, що на свідомий досвід, думки та дії впливають сприйняття, спогади та інші психічні стани, які недоступні феноменальній свідомості та певним чином незалежні від вольового контролю.

Із розглянутого вище можна помітити, що сенс, закладений спочатку у значення термінів «імпліцитний» та «експліцитний» незалежно від їх розуміння в тій чи іншій сфері науки, залишається незмінним, проте багато науковців у своїх психологічних дослідженнях оперували різноманітними визначеннями даних понять, вкладаючи в них більш ґрунтовний зміст.

Сьогодні у науковому психологічному товаристві цілком відсутні вагання щодо існування імпліцитних процесів. Неабиякий внесок у розвиток імпліцитної психології в зарубіжній психології здійснили такі галузі, як психологія особистості, соціальна психологія, нейропсихологія, когнітивна психологія. Однак окремої

уваги варте питання щодо можливості переходу експліцитних процесів в імпліцитні, яке, на нашу думку, доречно вважати подальшою перспективою дослідження.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Войтко В.І. Психологічний словник. Київ : Вища школа, 1982. С. 51–68.
2. Поланьї М. Особистісні знання: На шляху до посткритичної філософії. Москва, 1995. С. 344.
3. Biran M. The influence of habit on the faculty of thinking. Baltimore : Williams & Wilkins, 1929. P. 227.
4. Bowers K.S., Farvolden P., Mermigis L. Intuitive antecedents of insight. The creative cognition approach. Cambridge, Ma. : MIT Press, 1995. P. 27–51.
5. Claparede E. Recognition and «Me-Ness». New York : Columbia University Press, 1951. P. 58–75. DOI: 10.1037/10584-003.
6. Clore G.L. Why emotions are never unconscious. New York : Oxford University Press, 1994. P. 285–290.
7. Colman A.M. A dictionary of psychology. Third edition. New York : Oxford University Press, 2009. P. 263–354.
8. Ellenberger H.F. The discovery of the unconscious. New York : Basic Books, 1970. P. 209–210.
9. Freud S., Breuer J. Studies on hysteria. New York : Avon Books, 1966. P. 356–357.
10. Graf P., Schacter D.L. Implicit and explicit memory for new associations in normal and amnesic subjects. Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition, 1985. P. 501–518. DOI: 10.1037/0278-7393.11.3.501.
11. Haldane E.S., Ross G.R.T. The philosophical works of Descartes. Cambridge : Cambridge University Press, 1967. P. 384.
12. Helmholtz H. Handbuch der physiologischen Optik, Allgemeine Encyclopädie der Physik. Leipzig : Leopold Voss, 1867. P. 925.
13. Janet P. Uamnesie et la dissociation des souvenirs par l'emotion (Amnesia and the dissociation of memories by emotion). Journal de Psychologie Normale et Pathologique. 1904. P. 417–453.
14. Kihlstrom J.F., Mulvaney S., Tobias B.A., Tobis I.P. The emotional unconscious. New York : Oxford University Press, 2000. P. 30–86.
15. Korsakoff S.S. Etude medico-psychologique sur une forme des maladies de la memoire. Revue Philosophique (Medical-psychological study of a form of diseases of memory), 1889. P. 501–530.
16. Leibniz G.W. New essays concerning human understanding. Chicago : Open Court, 1916. P. 861.
17. Perry C., Laurence J.R. Mental processing outside of awareness: The contributions of Freud and Janet. New York : Wiley, 1984. P. 365–378.
18. Prince M. The Unconscious: The Fundamentals of Human Personality, Normal and Abnormal. New York : Macmillan, 1915. P. 387–422.
19. Reber A.S. Implicit learning of artificial grammars. Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior. 1967. P. 855–863. DOI: 10.1016/S0022-5371(67)80149-X.
20. VandenBos G.R. APA Dictionary of Psychology. Second edition. Washington : American Psychological Association, 2015. P. 399–527.